

חייל ויזניץ
לפני הגיוס ואחריו
(צילום:
לוי יצחק פריידין,
פנים אל פנים 1961)

החיילים של הרבי מויז'ניץ

תולדות הנח"ל החרדי

מנחם קרן-קנץ

דורות". אולם הוא עצמו וכל החסידים בני גילו ידעו היטב כי המורשת של סבו, ר' חיים מאיר האגר (1887-1972), מי שאסף את האודים העשנים שניצלו מן השואה והקים מחדש את חסידות ויז'ניץ בישראל, הייתה שונה לחלוטין.

השנים הראשונות

ערב קום המדינה לא היה ספק בקרב ההנהגה החרדית כי על כל הגברים בגיל גיוס, למעט קבוצה קטנה של תלמידי ישיבה, למהר ולהתגייס להצלת העם והמולדת. אגודת ישראל פרסמה כרוזים והקימה מרכזי גיוס לנוער החרדי, ואגף הנוער שלה – תנועת

אנחנו נלך למאסר! לא נלך לצבא בשום פנים ואופן! [...] בנידון ההתייצבות בלשכות הגיוס, דעתי איתנה שאין לבחורים להתייצב כלל! [...] הרודנות העקבית וההתייחסות הכללית של ראשי המדינה כלפי הציבור החרדי, לא נופלת ואף מתחרה עם גישת המושלים בגולה כלפי היהודים. [...] עלינו להכריז קבל עם ועדה, איננו חוששים מהם, לא נזוז ולא נסטה כמלוא נימה מדרךנו אשר לנו מורשה מדורי דורות!

(מ' ויסברג, "האדמו"ר מויז'ניץ: נלך למאסר ולא לצבא", בחדרי חרדים, 30.11.2013).

בשטף דיבורו, וכדי להצדיק את עמדתו הקיצונית, נתלה הרב "במורשת מדורי

לנו מורשה מדורי דורות

אלפי חסידים ארוכי פאות, עטורי שטריימלים ולבושים בבגדיהם החגיגיים הצטופפו ביציעים של אולם בית המדרש הגדול של חסידי ויז'ניץ בבני ברק לטקס המסורתי של הדלקת הנרות במוצאי שבת חנוכה תשע"ד (נובמבר 2013). עיני כל הנוכחים היו נעוצות ברבם, האדמו"ר ישראל האגר (נ. 1945), שרק כשנה קודם לכן, לאחר מהלכים פוליטיים מורכבים, הוכתר כראש החצר החסידית השנייה בגודלה בישראל. לאחר שהשתררה דממה באולם הגדול, הוא פנה אל החסידים ונשא דברים על אודות הגיוס לצה"ל. מילותיו היו נוקבות וחרפות:

הרב הגר מסרט ויז'ניץ שלישי משמאל בשורה העליונה, נובמבר 1948 (באדיבות חגי הוברמן)

תעודת גיוס (באדיבות הבלוג: "כבר היה לעולמים")

והקימה גרעיני התיישבות במושבים גמזו, יסודות ויד בנימין. עד שנת 1960 השתלבו מגויסים חרדים מזרמים שונים בפעילות הנח"ל החרדי של תנועה זו, אולם באותה שנה, עקב מחלוקת חריפה שפרצה בעקבות כניסתה של פא"י לממשלה בניגוד לעמדתה של התנועה הבכירה – אגודת ישראל (אגו"י), לא התירו יותר ראשי התנועה לצעירים שהשתייכו אליה להשתלב במסגרת זו.

חיילים, יהלומים וחלומות נכזבים

לחסידות ויז'ניץ הייתה מסורת רבת שנים שהבדילה אותה ממרבית החצרות החסידיות האחרות ובמסגרתה נקט האדמו"ר גם יוזמות מעשיות לשיפור מצבם הכלכלי של חסידיו, ולא הסתפק בתפילות בלבד. ר' ישראל האגר (1860–1936), אביו של ר' חיים מאיר, היגר בתקופת מלחמת העולם הראשונה לרומניה. עם תום המלחמה הוא ייסד שם ישיבה חסידית ראשונה מסוגה שבה בנוסף ללימודי הקודש, השתלמו התלמידים גם בלימודי מקצוע שהכשירו אותם לחיים. זמן קצר לאחר מכן הוא הקים גם מפעל מזון שבו הועסקו חסידיו ותוצרתו הכשרה למהדרין שווקה בארצות הברית. השקפתו המעשית הביאה אותו לחבור לאגודת ישראל, להפוך לגורם פוליטי משמעותי בה, ובכך לסייע לחסידיו

בכשרות, נשליט אווירה יהודית בשבת, ונחנך לכבוד הדדי שלא ילגלג חייל שאינו מתפלל בחייל מניח תפילין" (יומן בן-גוריון, 31.1.1950). בעמדה זו תמכו גם חלק מן המנהיגים הדתיים שהבינו כי כך ניתן יהיה לדרוש שבכל בסיס צה"ל יתנהל מטבח כשר, יוקמו בתי כנסת ותונהג שמירה על המצוות הבסיסיות כמו קדושת השבת. מהלכים אלו הביאו להקמתה של הרבנות הצבאית ונחקק חוק שירות בטחון שבמסגרתו עוגן מעמדם המיוחד של תלמידי הישיבה ונקבעו מכסות הפטור למי ש"תורתם אומנותם".

בשלהי מלחמת השחרור פנו ראשי תנועות הנוער החלוציות לבן-גוריון וביקשו להקים יחידות צבאיות אליהן יתגייסו בני הנוער הבוגרים, מתוך כוונה כי לאחר השירות הצבאי יקימו הצעירים גרעיני התיישבות אזוריים בגבולותיה החדשים של המדינה. היערתותו של בן-גוריון לבקשה הביאה להקמתו של חיל הנח"ל – נוער חלוצי לוחם. בתחילת שנות ה-50 קמו גרעיני ההתיישבות הראשונים של התנועות הדתיות, שגם בהם פעמה רוח החלוציות, וכך התאפשרה הקמתן של יחידות צבאיות שכל חייליהן היו שומרי מצוות.

בשנת 1951, הקימה תנועת פועלי אגודת ישראל (פא"י), התנועה החרדית הפעילה ביותר בנושא ההתיישבות

החקלאית, את ההיאחזות שעלבים באמצעות גרעין ההתיישבות של תנועת הנוער החלוצית שלה – עזרא. מאז המשיכה פא"י בפעילות רציפה במסגרת הנח"ל החרדי

צעירי אגודת ישראל (צא"י) – הפיץ עלונים מיוחדים למתגייסים החרדים. מגויסים אלו אורגנו בפלוגות דתיות שהוקמו על בסיס יחידות דומות, שפעלו כבר במסגרת ההגנה והפלמ"ח. במהלך מלחמת השחרור קרא עיתון החיילים החרדיים – 'דגלנו למגויס' – להביא ארצה צעירים חרדים ולגייסם לצה"ל. אפילו צעירים חרדים, שעקב מצבם הרפואי נמצאו בלתי כשירים לשירות צבאי, נשלחו על ידי ראשי הישיבות לסייע בעבודות הביצורים בירושלים. כך הוקם גדוד בני הישיבות 'טוביה', שנקרא בשמו של מפקדו טוביה ביר. מפקדיו של הגדוד פרסמו את העיתון המאולתר 'מבצר'. אליו הצטרפו אף בניהם של ראשי ישיבת חברון וילדיו של האדמו"ר מללוב, והוא היה שותף למערכה על ירושלים. אחד המתגייסים החרדים לשירות קרבי, היה החייל אליעזר האגר (1924–2015), בן דודו של ר' חיים מאיר – הרבי מויז'ניץ – שלאחר שחרורו המשיך לשרת במילואים במשך למעלה מעשר שנים. לימים הפך החייל הצעיר לאדמו"ר של הקהילה החסידית סקט-ויז'ניץ שמרכזה בחיפה.

במהלך המלחמה שירתו מרבית החרדים במסגרת הפלוגות הדתיות הנפרדות. לאחריה, כאשר נשקלה דרכו העתידית של צה"ל, הובאה שאלת היחידות הדתיות אל שולחנו של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון. הוא פסק כי: "צבאנו יהיה אחיד בלי זרמים, למען אחדותו נתחייב כולם

23. סדר היום במחנה/בהתאם לכנס הרב הראשי לצה"ל ואשר הפקוד

0530	השקפה
0600	מקוה
0630	תפיל, בוקר
0700	סדורים
0730	ארוחת בוקר
0845	למוד דף יומי
0900	סדר בוקר
1230	אמונים
1400	ארוחת צהריים ומנוחה
1630	אמונים
1900	תפילת מנחה ארוחת ערב ותפילה מעריב
2200	אמונים
2200	כבוי אורות.

סדר היום במחנה עמיעוז (ארכיון צה"ל)

הוא בקש מחתנו, היהלומן ואיש העסקים משה ארנסטר (1925–2013), לתכנן מסגרת התיישבותית ותעסוקתית נפרדת ומותאמת לצעירים חרדים.

הקבוצה תוכננה להתיישב במושב עמיעוז שבחבל אשכול. במסגרת מבודדת זו אמורים היו המגויסים לקבל הכשרה צבאית בסיסית על ידי צוות מפקדים דתיים שיהיה רגיש לצרכיהם המיוחדים. ביתרת הזמן אמורים היו לעסוק בלימודי קודש ובד בבד להשתלם בחקלאות ובתעשיית יהלומים. במקביל לפעילות הצבאית, תכנן הרבי מויז'ניץ לשלוח למושב גם משפחות וותיקות שיקימו במקום משק חקלאי וישתלבו במפעל לליטוש יהלומים שאותו יקים ארנסטר במקום. עוד תוכנן להקים ביישוב יקב ומפעל למזון משומר אשר תוצרתם הכשרה למהדרין תשווק לקהילות החרדיות בחו"ל.

לאחר שגובשה התכנית, שהיו מעורבים בה גם שר האוצר ושר המסחר והתעשייה, פנה ארנסטר למשרד הביטחון ושטח בפניו את הצעתו. בנובמבר 1960 כתב לו מזכירו הצבאי של בן-גוריון כי "ראש הממשלה מתייחס בחיוב לתכנית ההתיישבות של בני ישיבה וחסידיו ויז'ניץ בנגב הדרום-מערבי", וכי: "הוא ינחה את משרדי הממשלה להגיש עזרה מתאימה למימוש תכניתכם". (ארכיון צה"ל, 565–34, עמ' 16). נראה כי בן-גוריון היה נלהב מן הרעיון ומן הפוטנציאל הגלום בתוכו לשילוב חרדים בחברה הכללית, ודאג לכך שלמרות שהיה מדובר בכמה עשרות מתגייסים בלבד, יעבור הנושא לטיפולם של הדרגים הגבוהים ביותר ובהם, כפי שמעידים המסמכים בארכיון צה"ל, ראש אכ"א (אגף כוח אדם), לשכת המטכ"ל ואפילו מנכ"ל משרד הביטחון.

בעקבות הפעילות הנמרצת, יצאה לדרכה הקבוצה הראשונה שמנתה כ-50 חיילים בינואר 1961. לקראת תאריך זה נבנתה תכנית אימונים מסודרת והוקצה כוח אדם מתאים. במקביל פנה ארנסטר גם לסוכנות היהודית בבקשה כי תסייע בהכנת התשתית לקליטת החיילים ויתר המתיישבים ולהקמתה של שכונת מגורים חדשה עבור חסידיו ויז'ניץ. ביוזמה הייתה מעורבת גם אגודת ישראל, שהרבי מויז'ניץ היה אחד מראשיה, ואכן, המגויסים במחזור הראשון עברו הכשרה

הרמטכ"ל, הנשיא, מפקד הנחל וסגן שר הביטחון בהכנסת ספר תורה לקוממיות (צלום: טובה וייס, פנים אל פנים 1964)

פגישה בין ראשי הרבנות הצבאית לרב בנימין מנדלסון, קוממיות 1952 (ישראל נגלית לעין, אוסף קופמן בני ברק, ארכיון יד בן-צבי)

לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בה. עם עלייתו לישראל לאחר השואה היה ר' חיים מאיר הראשון להבין את הפוטנציאל שבהקמת שכונה נפרדת לחסידיו. בבני ברק הוא הקים מיד עם קום המדינה את קריית ויז'ניץ, ובה נבנה לצד מבני המגורים גם אזור תעשייה שבו פתחו החסידים את עסקיהם. יוזמה זו, שהתוותה את הדרך לרבנים אחרים, היא שהפכה תוך כמה עשורים את בני ברק לעיר חרדית מובהקת. באותה רוח חלוצית, החליט ר' חיים מאיר להתמודד עם הבעיות שיצר השירות הצבאי עבור החיילים החסידיים שלא נקלטו במסגרת הרבנות הצבאית ונאלצו להעביר את שירותם הצבאי לצד חיילים חילוניים. בסוף שנות ה-50

ארנסטר (משמאל) בשיחה עם נציג צה"ל (צלום: לוי יצחק פרידן, פנים אל פנים 1961)

סא"ל הרב יצחק מאיר מאלם אלומות חטים במושב קוממיות, למצה שמורה לחיילים, 1952 (ישראל נגלית לעין, אוסף קופמן בני ברק, ארכיון יד בן צבי)

פעילות הנח"ל החרדי בכלל, וגיוסם של חסידי ויז'ניץ בפרט, נמשכו גם בשנים הבאות, ובתחילת שנת 1966 אף הוארכה תקופת האימונים הצבאיים. מלחמת ששת הימים ותוצאותיה המופלאות זקפו את קומתו של החייל החרדי שחש עצמו חלק מן הכוח הלוחם, והגיוס לנח"ל החרדי התעצם. בשנת 1968 הפך כפר הנוער החרדי חזון יחזקאל, הסמוך למושב קוממיות, ליישוב הקהילתי אלומה שיושב על ידי גרעין הנח"ל החרדי ובוגריו. ביישוב זה הוקם, כמו בחזונו המקורי של הרבי מוויז'ניץ, מפעל לעיבוד יהלומים. בטקס היסוד של היישוב השתתפו נציגים מטעם אגודת ישראל, ראש עיריית בני ברק, הרב מנדלסון וחבר הכנסת שלמה לורינץ, איש סיעת צא"צ באגודת ישראל, שהיה בעצמו מראשוני התושבים בקוממיות. באותה תקופה התרחבה גם הפעילות במבוא מודיעים ואל החיילים המגויסים הצטרפו גם בנות חרדיות מתנועת עזרא שסייעו בעבודות השדה במסגרת השירות הלאומי. גאות בוגרי הנח"ל החרדי בשירותם הצבאי הייתה כה רבה עד כי הם הקימו בית כנסת משלהם בבני ברק, הממשיך את פעילותו עד היום.

קצה הנח"ל

במהלך שנות ה-70, בשל סיבות שונות, הלך מספר המתגייסים החרדים ופחת ורק מעטים התגייסו לנח"ל החרדי. יתכן ואחת הסיבות לכך הייתה האסון בנאות הכיכר בנובמבר 1970, שבו נהרגו עשרים חיילים ששהו בחדר האוכל כאשר מפולת סלעים נחתה עליהם ומחצה אותם. שלושה מן הנספים היו חיילי הנח"ל החרדי. בעקבות הרפורמה שנערכה בצבא"ל לאחר מלחמת יום כיפור, ובשל התועלת המועטה שהפיק הצבא מגיוסם של החרדים חוסלה למעשה מסגרת הנח"ל החרדי. למרות זאת, שמרו בוגרי הנח"ל החרדי על קשרים חברתיים ואף קיימו מפגשים שנערכו בחסות ראשי תנועת צעירי אגודת ישראל.

העיתונות החרדית, המפרסמת מדי פעם את סיפורו של הנח"ל החרדי, מקפידה להזכיר לקוראיה כי למרות שירותם הצבאי נותרו המגויסים נאמנים לרוח היהדות החרדית. ולראיה – הם עצמם כבר אינם מאפשרים לילדיהם ולנכדיהם להתגייס.

אחרי שכ"ק הרבי מוויז'ניץ שליט"א ביטלו [כלומר הסיר את תמיכתו בנח"ל החרדי] [...] מוזר הדבר שכתר"ה [כבוד תורתו הקדושה] הסכים להעבירם למושב שלו [...] כי מלבד עצם דבר הגיוס, הרי זה צעד מסוכן המסכן את הישיבות, ופתח לרועים למצוא אמתלאות לצאת את הישיבות [...] פעולה זו מכתומה את שם היהדות החרדית שמושב קוממיות דוגל בשמה תמיד. (קטלוג

בית מכירות פומביות קדם, מכירה 44, פריט 416). למרות הביקורת, ועל אף הסרת החסות הרשמית, יצא המחזור השני של הנח"ל החרדי לדרך בדצמבר 1961 ומחזורי גיוס נוספים של חסידי ויז'ניץ התגייסו פעמיים בשנה. בשנת 1963 פנתה גם חסידות חב"ד, שלא הייתה חלק מאגודת ישראל, בבקשה להצטרף להסדר הנח"ל החרדי. ליוזמה הצטרפו גם חסידי גור, והיא אף זכתה לתמיכתו של אחד מחשובי הרבנים הליטאיים – הרב אליעזר דסלר. בשנת 1964 התרחבה פעילות הנח"ל החרדי כאשר בוגרי תנועת הנוער עזרא של פועלי אגודת ישראל הקימו את היאחזות מבוא מודיעים שהפכה לימים למושב. בין מאות המשתתפים בטקס הכנסת ספר התורה להתיישבות החדשה היו גם נשיא המדינה זלמן שז"ר, הרמטכ"ל יצחק רבין, סגן שר הביטחון שמעון פרס והרב הראשי איסר יהודה אונטרמן. כן נכחו בטקס מפקד הנח"ל, ראשי מפלגת פועלי אגודת ישראל ומנהיגי ציבור חרדים רבים (דבר, 30.11.1964).

צבאית במשך כחודשיים ולאחר מכן החלו בתכנית ההכשרה המקצועית. אולם אז התברר כי התכנית שהתווה ארנסטר אינה עולה יפה. לא כל החיילים שהצטרפו לגרעין הראשון היו בעלי השקפה דתית אחידה, והמשפחות הוותיקות שאמורות היו לאכלס את המושב בושו מלהגיע ולכן נדחתה הקמתו של מפעל היהלומים. בהיעדר סמכות תורנית ושכבת אוכלוסייה בוגרת שתפקח על החיילים הצעירים הותרה הרצועה, וחלקם החל לזלזל בשמירת אורח החיים החרדי. כתוצאה מכך ננטשה ההתיישבות בעמיעוז והחיילים הועברו אל מושב העובדים קוממיות. במושב זה, היחיד שהוקם על ידי אגודת ישראל, חיו כבר עשרות משפחות חרדיות ורב הישוב, בנימין מנדלסון, פיקח בקפדנות על שמירת אורח חיים חרדי.

הרבי מוויז'ניץ מוריד פרופיל, היוזמה ממשיכה

בעקבות כישלון התכנית להפוך את עמיעוז למושב של חסידי, הסיר הרבי מוויז'ניץ את החסות הרשמית שנתן לפרויקט הנח"ל החרדי. לכך תרמה גם ביקורת שנמתחה עליו מחוגים חרדיים הן על כך שהקים לחסידיו מסגרת עצמאית והן על שהפיח רוח גבית ברצון הממשלה להוסיף לגייס תלמידי ישיבה. ביקורת הושמעה גם כלפי הרב מנדלסון, רבה של קוממיות, שנתן את חסותו לפרויקט. וכך כתבו אליו חברי בד"ץ העדה החרדית:

לעיון נוסף

1. ד' דרורי, בין אמונה לצבא: גידול הנח"ל החרדי – סיכונים וסיכויים, ירושלים 2005, עמ' 23-25.
2. מ' ארנוולד, החרדים במלחמת העצמאות, תל אביב 2017.
3. מ' קרן-קרץ, 'על כן אין זו מלחמת רשות: מלחמת ששת הימים בעיני חרדיות', עת'מול 250, עמ' 12-9.
4. פנים אל פנים, 13.1.1961, עמ' 10-11, 16; שם, 4.12.1964, עמ' 8-9, 16; שם, 9.12.1966, עמ' 9-11; בית יעקב, אייר-סיון, תשכ"ז.